

MEETING / BOOK INTRODUCTION
TOPLANTI TANITIM VE DEĞERLENDİRMESİ:

8. TÜRKİYE TEFSİR AKADEMİSYENLERİ BULUŞMASI VE *KUR'ÂN'IN*
ANLASILMASINA KATKISI AÇISINDAN KUR'ÂN ÖNCESİ MEKKE
TOPLUMU SEMPOZYUMU

İsmail ÇALIŞKAN*
icalis@cumhuriyet.edu.tr

İlahiyat Fakülteleri Tefsir Anabilim Dallar VIII. Koordinasyon Toplantısı, 1-3 Temmuz 2011 arasında İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi'nin evsahipliği ile İstanbul'da yapıldı. Yaklaşık 140 akademisyenin katıldığı toplantının adı bu sene *8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması* şeklinde değiştirilmişti. Toplantının sempozyum konusu ise, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Bütün Yönleri İle Kur'ân Öncesi Mekke Toplumunu* idi.

İstanbul'un kendisine has sıcak ve nemli havasında tefsir sahasının elemanları yeniden buluşmanın memnuniyeti ile salonu doldurmuştu. Toplam on dört tebliğe ilaveten açılış konferansı ve kapanış panelinin yer aldığı ve 1 Temmuz günü saat 14.15'da başlayan toplantıda mutad Kur'an tilaveti ve açılış konuşmaları yapıldı. Kendisini, şirk ve müşriklik konusunda hassas ve dolu olarak tanıdığımız toplantı tertip heyeti başkanı Mevlüt Güngör konuşmasında Mekke toplumunu dini durumunu şöyle özetledi: Mekke'de kendilerine göre dindar bir toplum vardı, hatta peygamberlik beklentisi içindeydiler. Fakat itikatlarında belli başlı iki

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi - Sivas.

bozukluk vardı: Allah inancına şirki bulaştırmaları ve ahiret inancından sapma. Nitekim bu iki sapma farklı biçimlerde günümüz toplumlarında da görülmektedir. Hem Cahiliye insanının hem de onların tutumuna benzer çağdaş insanın durumunu Yusuf suresi 106 ayeti güzel bir şekilde dile getirir: “Onların çoğu Allah’a ancak ortak koşarak inanırlar.” Güngör, son olarak, yeni anayasanın yapılma hazırlıklarının dillendirildiği bu günlerde, sadece İslam değil bütün dinler hakkında yapıcı ve olumlu bir yaklaşımın çıkması için İlahiyat hocalarının üzerine düşeni yapmaları gerektiğini söyledi. İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı Şinasi Gündüz de bütün kutsal metinlerin anlaşılmasında en temel sorunların yerellik ve evrensellik, dil, mecaz-hakikat ayrımı gibi konularda olduğuna işaret etti. Ona göre çalışmalardaki şu iki tutum Kur’an’ın anlaşılmasına ciddi katkı sağlayacaktır: Kur’an indiği dönemdeki insanlar için ne anlam ifade ediyordu ve günümüz insanı için ne ifade ediyor! Ayrıca nüzul dönemini iyi kavramak gerekir. O dönemde ‘üstün güç’ inancı nasıldı? Onların politeizm, paganizm ve başka geleneklerle tanışıklığını bilmek ve Mekke toplumunu ciddiye almak gerekir. Mekke toplum paganizminin arkaplanındaki algılama hafife alınmaktadır. Örneğin Habeşistan’a hicret edenleri geri getirmek için gidenlerin, Kur’an’ın putlara yönelik eleştirilerine karşı savunmalarındaki sözlerini iyi okumak lazım. Yine kaynaklarımızın çoğu Kur’an öncesi Mekke’nin dönüşümünü hafife almakta ve basite indirgemektedir. Kısaca onlara göre, Amr b. Luhay putu Mekke’ye getirdi ve putçuluk başladı. Halbuki bir toplum birdenbire bir gecede müşrik olmaz.

İlk konuşmaların ardından emektar ve emekli hocalarımızdan Süleyman Ateş’in verdiği açılış konferansına geçildi. Ateş konuşmasında özetle şöyle dedi: Kur’an’ı anlamak için indiği toplumun inanç ve kültürü iyi tanınmalıdır. Cahiliye toplumuna karşı bir ön yargı vardır, yani onlarda hiçbir şey yoktu, dinsiz kültürsüz vs. Halbuki böyle bir toplumdan peygamber de çıkmaz filozof da. Bence o toplum biraz mazlumdur. Maun suresinin 4. ayetinin Medine’de indiği, Mekke’de inen diğer ayetlere monte edildiği söylenir. Bu doğru değildir, niye monte edilsin ki! Tam tersi bu ayet, onların dini tutumlarını anlatıyor. Zira onlarda namaz vardı, ama Enfal suresi 35. ayette anlatıldığı şekle getirdiler. Onlar Hz. Peygambere namaz kılmadığı için değil kendileri gibi kılmadığı için karşı

çıktılar (96 Alak 9-10) ve onu bidatçı diye nitelediler (46 Ahkaf 9). Nitekim Şuayb, Lokman, İsmail, Musa, İsa peygamberlerin ümmetlerinde de namaz vardı (35 Fatır 29; 19 Meryem 31, 55, 59; 11 Hud 87; 31 Lokman 17; 21 Enbiya 73). Mefatihü'l-Gayb'da Kevser suresinin tefsirinde Arapların namaz ve kurbanı bildiği anlatılır. Maun suresinin tefsirinde müşriklerin namazından bahsetmeyen müfessirler, Kevser suresinin tefsirinde onların namaz ve kurbanından bahseder. Reşid Rıza, Bedir hezimetinden dönen Ebu Süfyan'ın, 'Muhammed'den öcümü alıncaya başıma su dökmeyeceğim' dediğini göstererek müşriklerin gusül abdesti bildiklerini söyler. Maide suresi 114. suredir, abest ayetinin bu surede bu kadar geç gelmesinin sebebi, insanların bildiği bu uygulamayı şekil ve emir haline getirmesi içindi. Oruç ibadeti de biliniyordu, hanif denilen kimseler, uzlete çekilip oruç tutuyordu. Öyle olmasaydı, *kütibe aleykümüssiyamu...* dendiğinde onlar bundan bir şey anlamazdı. Demek ki onlarda da güzel şeyler vardı, ancak Kur'an bunların yanlış taraflarını düzeltti, değiştirdi, iyi olanları da devam ettirdi. Namaz, oruç, zekat, hac ve kurban ibadetleri ya atalarından ya da önceki ümmetlerden gelmişti. Hz. Peygamber'in vazifesi şirki, tahrif edilmiş ve aslından uzaklaştırılmış dini doğru şekilde öğretmekti.

Birinci oturumda sunulan üç tebliğin konusu Kur'an öncesi inanç, ibadet ve örf-adetleri bilmenin Kur'an'ı anlamaya katkısını konu edinmişti: Zeki Tan, "Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ın Anlamadaki Rolü : Kurban Örneği"; Ömer Müftüoğlu, "Nüzul Döneminde 'Putlar' Hakkında Bilgi Sahibi Olmanın Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı (Arzın Ağırlıkları Örneği)"; Burhan Baltacı, "Nüzul Dönemi Şartlarının Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Yeri -Örnekler Üzerinden Bir Değerlendirme-". Zeki Tan, Cahiliyede ciddi manada bir kurban kültürünün olduğunu ancak bunların tamamını şirk adetine uygun bir şekilde kesildiğini anlattı. Müftüoğlu da Zilzal suresi 2. ayette bahsedilen 'yeryüzünün ağırlıklarını çıkarması' hadisesini müşriklerin tazim için gömdükleri putların dışarı atılması olarak anlaşılmasının imkanını tartıştı. Baltacı ise evlere arka kapıdan girmek, *ashabu'l-meymene* ve *meş'eme*, *zürgâ*, *rabbu's-şirâ* gibi adet ve kavramlardan hareketle Cahiliye insanının alışık olduğu kavramların Kur'an'da yer almasının hem onların gelen ayetleri anlamalarını sağladığı, hem de sonraki zaman insanların

cahili uygulamalar hakkında bilgi sahibi olduklarında Kur'an'daki söz konusu bahisleri rahatça anlayabileceklerini anlattı.

Tebliğlerin müzakerelerinde öne çıkan ve sempozyumun geneline teşmil edilebilecek eleştiriler, birincil kaynaklara az müracaat edilmesi ya da kaynak zenginliğinin olmaması; kurban konusunda olduğu gibi teorik çerçevenin iyi çizilmemesi; ele alınan mevzuların Kur'an'ın anlaşılmasına katkısının ne olduğu üzerinde az durulması vs. idi. Mesela Kur'an'ın 'deveye bakılması' önerisinin günümüze adaptasyonu, yerel ve evrenselin nasıl ayırt edileceği gibi sorunların cevapları pek aranmadı. Benzer şekilde *eskâlehâ* ile ilgili yorumda olduğu gibi ayet(ler)e zorlama anlamın verilemeyeceği, bunun sadece dil açısından değil Kur'an'ın putlara yönelik eleştirisi mantığına da aykırı olduğu iddia edildi.

İkinci günkü tebliğlerin büyük kısmı Kur'an vahyi öncesinde Mekke Cahiliye toplumunun inanç ve ibadetlerine odaklanmıştı. Konular şöyleydi: "Vahiy Öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç ve İbadetleri" (Remzi Kaya); "İslam Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Zekât, Oruç, Hac ve Kurban Uygulamaları" (M. Soysaldı); "İslam Öncesi Mekke'de Ruh ve Cin İnanç" (Hüseyin Çelik); "Abdumuttalib'in Dini İnanç" (N. Turgay); "Câhiliyye Dönemi Arap Dini : Ahmesilik" (Ş. Kotan). Tebliğlerin ortak noktası, bütün inançların temelinde putun olması ya da putçuluk etrafında şekillenmesiydi. Bu şekillenmenin, toplumun normal halk tabakası ile Abdumuttalib'de olduğu gibi aristokratlar arasında aynı biçimdeydi. Bu inanç sosyal yaşama zulüm, zenginlik, fuhuş, saltanat vs. şeklinde yansımıştır. Zamanımıza baktığımızda böylesi anlayışların yer yer görülebildiğine işaret edildi. Ancak müşriklerin bu din anlayışlarının toplumda farklı arayışlara sebep olabildiği, Mekke'nin koyu ve samimi dindarlarına verilen isim olan *Ahmesilik* veya başka tebliğlerde işaret edildiği gibi bazı kimselerin tevhid arayışına (*hanif*) girdiği de bilinen bir vakıdır. Ayrıca Mekkeliler sahip oldukları inanç, ibadet ve diğer anlayışları yanında Kabe ve hac gibi büyük bir kozu ekonomik ranta dönüştürmeyi başardıkları da ifade edildi. Mekkelilerin kendi avantajlarını ekonomik gelire tahvil konusunu Halil Aldemir de tebliğinde ("İslam Öncesi Mekke Ekonomisinin Kur'an Daveti Açısından Değerlendirilmesi") ayrıntılı işledi. Hemen her tebliğde Kur'an'ın vahyi ile inanç, ibadet ve diğer uygulamalara getirilen yeni anlayış ve biçim özellikle vurgulan-

dı. Müzakerelerde dile getirildiği üzere Mekke elitleri, şirk dininin ve buna bağlı olarak toplumun kurallarını kendileri koymuştu. Ahmesilik de şirkin elitler versiyonundan başka bir şey değildi. Meselenin ehemmiyetini ortaya çıkınca bütün bu konuşulanlara bakışı belirleyebilecek bir eleştirel soru, ikinci oturumun başkanlığını yapan Yaşar Düzenli'den geldi: Sempozyumda en çok konuşulan şirk ve put kavramı yeniden tanımlanmalı ve putçuluğun bir zihniyet mi düşünce tarzı mı yaşantı biçimi mi yoksa başka bir şey mi olduğu ortaya konmalıdır.

Günün diğer üç tebliği ise özel konulara ayrılmıştı. Necdet Çağıl, şiirler eşliğinde takdim ettiği ve büyük keyifle takip edilen, “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın” adlı tebliğinde Cahiliyenin erkek karakterli yapısında kadına değer verilmediğini, kız çocuklarının hoş karşılanmadığını, bazen onların toprağa gömüldüğünü anlattı. Bu bağlamda putlara kurban sunma, rızık korkusuyla ve kızlardan hicap duyulduğundan üç türlü çocuk katlinin olduğunu belirtti. Mustafa Öztürk ise dönemin şahsi hukukunu incelediği geniş tebliğinde (“İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiyye Hukuku”), ahval-i şahsiye hukukuna ait bablardan hareketle Cahiliyedeki hukuk ile Kur'an'daki hukuki düzenlemeleri ve daha sonra oluşan İslam hukukunu karşılaştırmalı olarak ele aldı. Ona göre Kur'an'ın geçmiş dönemi ilga etmesi, inançta tevhide aykırılıktan hukukta da adaletsizlikten dolayıdır. Günün son tebliğini “Hz. Peygamberle İlgili Peygamberlik Öncesi Rivayetlerin Tefsirdeki Yeri” adıyla Muhittin Akgül sundu. O, Yunus 16; Duha 7 ve İnşirah 2-3 ayetleri bağlamında ilgili rivayetleri ele aldı ve müfessirlerin değerlendirmelerine yer verdi. Tefsirlerde Hz. Peygamber'in 'dalalet'te olduğunu ifade eden ayeti, onun; ı. kavminin dini üzere olması; ıı. çocukluğunda kaybolması; ııı. Kur'an'ın prensiplerinden haberdar olmaması şeklinde yorduklarını, dolayısıyla bir anlam birliğinin ortaya çıkmadığını belirtti. Müzakereci M. Sait Şimşek de tefsirlerdeki rivayetlerin bu konuyu aydınlığa kavuşturmaktan çok karmaşık hale getirdiğini hatta Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi durumunu kurtarmak için bu tür yorumlara başvurduklarını, halbuki ayetin açıkça o dönemde Hz. Muhammed'in doğru yolda olmadığını ifade ettiğini, ayetteki 'dâllen' kelimesinin 'hidâyet'in karşılığı olduğunu savundu. Sonuçta tebliğin müzakeresi ve dinle-

yici soru-cevaplarında da 'dalalette olma' meselesi üzerinde sempozyumun en yoğun tartışması yaşandı.

Üçüncü gün yapılan son oturumda Kur'an lafızlarının anlaşılması ve tercüme edilmesi konuşuldu. Necmettin Gökkr, "Mekke Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısını Kur'an Lafızlarında Okuma veya Lafızları Anlamada Sosyo-Kültürel Bağlam" adını verdiği tebliğinde, önce teorik çerçeveyi çizdi, ardından da Kur'an'a uygulamasını yaptı. Ona göre, Kur'an'ın yorumlanmasında temel başvuru kaynaklarından birisi, Mekke toplumunun sosyo-kültürel bağlam bilgisidir. Zira Kur'an indirildiği toplumun kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Vahyin nüzülü sürecinde muhatap toplum, farklı birçok inanç sistemi ve sosyal dokuyu içerisinde barındırmaktadır. Yani Kur'an'daki lafızlar Mekke'nin müşrik ve ticaretle uğraşan şehirli toplumundan başka, çöl hayatının içerisinde yaşayan bedevi topluma, Hz. İsmail'den kalan ve Allah inancına sahip Haniflere ve Medine'de yoğun bir şekilde yaşayan Ehli kitaba da aittir. Bu nedenle lafızlar, ait oldukları kültür (Mekke, Bedevi, Ehli Kitap, Hanif vs.) ile birlikte ele alınmalıdır. Bunun yanında göz önünde bulundurulması gereken önemli nokta Kur'an-ı Kerim'in arab diline yeni manalar kazandırmış olmasıdır. Kur'an arap dilinin kelimelerini hitap ettiği toplumun kelimeleri olarak almış ancak onları yeni bir dünya görüşü ve kültürü içerisinde kullanmıştır. Kısaca, Allah teala, mukaddes kitabına konu ettiği manaları, Arapça olarak, muhatap kitlenin kelime dünyası içinde, onların söyleyiş şekillerini kullanarak beyan etmiştir. Tebliğ sahibi bu çerçevede ümmilik, hac, panayır, ibadetler, adak ve yiyecekler, evlilik ve aile, putlar, renkler gibi konularla ilgili kullanılan kavramları izaha çalıştı.

Kur'an mealleri hakkında epey bir ihtisasa sahip olan Zülfikar Durmuş ise, Türkçe meallerin Mekke döneminde kullanılan bazı ifadeleri nasıl anladıklarını ele almıştı. "Câhiliyye Döneminde Kullanılan ve Kur'an'da Geçen İfadelerin Çeviri Sorunu" başlıklı çalışmasında Araf 149, Nahl 112, Enbiya 65, Saffat 88, Kalem 42. ayetler bağlamında özellikle deyimsele ifadelerin aktarımının problemlerini dile getirdi ve bazı meallerden örneklerle yargısını destekledi. Bir dilde yapılan mealin, o dili konuşanların anlayacağı şekilde olması gerektiğini belirten Durmuş, mevcut meallerin çoğunun, en azından bazı ifadelerin aktarımında,

maksadı yansıtmada okuyucuyu tatmin edecek seviyede olmadığıнын altını çizdi ve doğru bir meal yapabilmek için dikkate alınması gereken yedi madde sıraladı. Tebliğin müzakeresi ve sorular faslında mealler konusunda hararetle tartışmalar cereyan etti.

Kapanış oturumu hem genel değerlendirme hem de tefsir derslerinin problemlerine ayrılmıştı. Salih Akdemir, Kur'an öncesi ve nüzul dönemi hakkında Batı'da yapılan çalışmalardan örnekler vererek yapılacak araştırmaların kaynaklara inilerek ve çok ciddi olması gereğini belirttikten sonra şunlara değindi: Yahudilik ve Hıristiyanlığın ele alınması gerekir. Cahiliye toplumunun arkaplanında semitik düşünce yatar, Arapça ise Süryanice, Aramice, Akadca, İbranice ve benzer dillerin aşlıdır. Ancak vahiy dönemindeki Arapça anlamları bulmak çok zordur, sözlükler ve diğer kaynaklar Hz. Peygamber zamanındaki Arapçayı vermemektedir. Anlamaya gelince, onun temelinde tefsir yatar, tefsir ise metnin maksadını oraya koymaktır. Tekst ve kontest birlikte değerlendirmelidir. Tekst olur kontekst olmazsa yanlış mana çıkar. Örneğin sürekli bağlamından farklı kullanılan Araf suresi 31. ayeti aşlında Kabe ile ilgilidir ve 'Allah'ın helal kıldıklarını yememede aşırı gitmeyin' demektedir. Yer yer müzakerelerde yapılan tartışmalara gönderme yaparak, Kur'an'ın temel felsefesinin yapma üzerine kurulduğu ve yapmanın zor yıkmanın kolay olduğu özdeyişine dayanarak eleştirilerde yapıcı olunmasının önemini belirtti. Buna ilaveten de bir müslüman olarak tefsircilerin fakültelerde herkesten önce ve daha fazla özgürlükçü, farklı düşüncelere yer vermesinin bir görev olduğunu, dışlama olamayacağını vurguladı.

Celal Kırca'ya göre, Kur'an'ı anlamada yargılayıcı, sorgulayıcı, anlayıcı şeklindeki üç yaklaşımdan en yararlı ve alınması gereken anlayıcı metottur. Yıllardır üzerinde durulmasına rağmen henüz bir anlama metodu oluşturmuş değiliz. Ömer Dumlu, sempozyum konusunun özeti mahiyetinde, Kur'an'ın Mekke toplumunun inanç, ibadet, örf-ahlak ve diğer uygulamaları konusundaki tutumunu özetledikten sonra sunulan tebliğlere ilişkin şunları belirtti: Muhtevalar çok geniş ve uzun, biraz kısaca ve öz olmalı, bazen büyük iddialarda bulunuluyor ancak onların çok iyi desteklenmesi gerekir. Zeki Duman da usul konusuna öncelik verdiği konuşmasında bir kişiye özel bir konunun sipariş verilerek iki de müzakereci tayin edilmesini, bu takdimin ardından dinleyicilerle müzakereye

açılmasını, ayrıca en az bir oturumun Tefsir Anabilim Dalı'nın eğitim-öğretim meselelerine ayrılmasını önerdi. Ona göre İlahiyat eğitimi, dört yıllık lisansa ilaveten hazırlık ve bir yıl da formasyon dersleriyle fiilen altı yıla çıkmış durumdadır. DİKAB, Kıraat bölümlerinin açılması, YGS ile öğrenci alımının getirdiği mahzurlar, tefsir derslerinin azlığı gibi problemler halledilmeyi beklemektedir.

Son olarak Mevlüt Güngör, bir takım tenbihatlar (her hocadan istenen 10 çarpıcı ayetin gönderilmesi gibi) yapıp, gelecek yıllarda toplantıların sırasıyla Çorum, Maraş, Sakarya, Sivas ve Bingöl'de yapılacağını ilan etti. Bunun üzerine söz alan Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi (Çorum) dekanı Mesut Okumuş, gelecek yılki toplantı konusunu müzakereye açtı, sonuçta *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi* şeklinde olmasına karar verildi.

Yukarıda anlatılanlarda da görüleceği gibi Tefsir akademisyenleri yıllık toplantısı gittikçe işlevsel ve akademik konulara daha fazla önem vermeye yönelmiştir. Konular özenle seçilmiş, hem tebliğ sayısı hem müzakere ve hem de dinleyiciler daha fazla müdahil olmuştur. Yeni açılan İlahiyat fakülteleri ile DİKAB (Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği) bölümlerinden gelenlerle katılımcı sayısı bir hayli artmıştır.